

Geschiedbeoefening en geschiedfilosofie.

Enkele kanttekeningen

Ch. Lorenz

Gezien de beperkte ruimte, die mij bij dit co-referaat ter beschikking staat, zal ik mij tot een paar kritische kanttekeningen bij het referaat van Ankersmit beperken. Ik zal daarom geen uiteenzetting kunnen geven van mijn eigen these dat alle geschiedbeoefening theoretische geschiedenis is en evenmin over mijn favoriete historici kunnen uitwijden. Geïnteresseerden op dit punt kan ik alleen naar mijn boek *De constructie van het verleden* verwijzen.¹ Omdat mijn these menige overeenkomst vertoont met Ankersmits these dat alle geschiedbeoefening een interpretatief karakter heeft, is deze 'omissie' hier niet rampzalig; in een co-referaat verwacht men immers terecht dat niet overeenkomsten worden toegelicht, maar verschillen.

Mijn kritische kanttekeningen hebben betrekking op de tweedeling die Ankersmit in de filosofiebeoefening aanbrengt en op de daarmee corresponderende tweedeling in de geschiedbeoefening. Ik acht deze slechts tot op zekere hoogte vruchtbaar en zal betogen dat men er niet verstandig aan doet om met Ankersmit de 'wetenschappelijke' varianten van filosofie- en geschiedbeoefening overboord te zetten. Om deze visie te begrijpen is het nu allereerst noodzakelijk om na te gaan waar Ankersmits betoog op is gebaseerd.

De basis van zijn betoog wordt gevormd door het onderscheid tussen een wetenschappelijke en een interpretatieve wijze van filosoferen. De wetenschappelijke filosofie streeft zijns inziens naar het blootleggen van de definitieve empirische en logische fundamenten van de wetenschap. De nadruk ligt hier op het bijvoeglijk naamwoord 'definitief': de wetenschappelijke filosoof gelooft in definitieve begin- en eindpunten, in definitieve feiten en verklaringen, in definitieve oplossingen voor definitieve vragen. Ankersmit herleidt dit geloof met Rorty en Bernstein op Descartes, maar wat betreft de twintigste eeuw kunnen we deze wijze van filosofiebeoefening het eenvoudigst met het logisch-positivisme associëren. Volgens logisch-positivisten heeft de tempel der wetenschap de structuur van een pyramide: zijn de (feitelijke) fundamenten van het gebouw eenmaal gelegd, dan is wetenschap bedrijven niets anders dan rustig verder bouwen totdat het topje is bereikt. Op dat moment weten we alles van een bepaald terrein en zullen de nieuwsgierige geesten elders emplooi moeten zoeken.²

Met de 'wetenschappelijke' filosofie correspondeert volgens Ankersmit een 'wetenschappelijke' wijze van geschiedbeoefening, die dit geloof in definitieve feiten en verklaringen deelt. Hier ziet men de geschiedbeoefening als het leggen van een mozaïek of het oplossen van een legpuzzel;

het tempeltje van de 'wetenschappelijke' historici is dus in tegenstelling tot dat van hun natuurwetenschappelijke geestverwanten behoorlijk afgeplat, omdat de top zich direct boven de (feitelijke) basis bevindt.³

Hiertegenover plaatst Ankersmit de 'interpretatieve' opvatting van filosofie- en geschiedbeoefening. Het belangrijkste kenmerk van deze opvatting is dat deze de veronderstellingen van de 'wetenschappelijke' tegenhanger ontkent; interpretatieve filosofen en historici geloven *niet* in definitieve feiten en definitieve verklaringen. Zij geloven dus *niet* dat er in de filosofie en de geschiedbeoefening definitieve antwoorden op definitieve vragen bestaan. Filosofie en geschiedbeoefening beschouwen zij daarentegen als een continue discussie, als een permanent debat. Geschiedenis schrijven lijkt in hun ogen dus op het geven van een doorlopend *commentaar* op het nieuws, al is dit wat oubakken nieuws.

Dit onderscheid tussen 'wetenschappelijke' en 'interpretatieve' opvattingen van filosofie- en geschiedbeoefening heeft Ankersmit in vele andere geschriften herleid op twee verschillende visies op de relatie tussen taal en werkelijkheid.⁴ Wetenschappelijke filosofen en historici veronderstellen volgens hem dat de taal de werkelijkheid adequaat kan afbeelden ofwel 'representeren': als de woorden en de dingen maar op de juiste wijze met elkaar verbonden worden, kunnen de woorden de spiegels van de dingen zijn. Een verhaal van een historicus, dat met behulp van zulke juiste woorden en dito uitspraken is opgebouwd, is dus in de letterlijke betekenis een 'Spieghel Historiae'. De taal wordt in deze opvatting als een transparant medium gezien, dat de erachter gelegen werkelijkheid onvertekend zichtbaar kan maken (Ankersmit vergeleek de taal daarom met een oliefilmpje op het water).

Interpretatieve filosofen en historici ontkennen daarentegen dat taal deze doorzichtigheid kan bezitten en stellen dat de woorden een zekere autonomie tegenover de dingen hebben. De woorden zijn volgens hen geen spiegels *van* de dingen, maar bepaalde perspectieven *op* de dingen, bepaalde voorstellingswijzen ofwel beeltenissen ('effigie'). De weergave van het verleden door de historicus - dat wil zeggen de 'historische representatie' - is volgens deze opvatting dus evenzeer *presentatie* - dat wil zeggen voorstellen *als* - als *representatie* - dat wil zeggen voorstellen *van*. Het essentiële inzicht van de interpretatieve filosofen en historici is nu volgens Ankersmit dat de werkelijkheid niet voorschrijft op welke wijze zij in taal moet worden weergegeven, dat met andere woorden de dingen niet dwingend bepalen met welke woorden zij moeten worden aangeduid. Omdat - in Ankersmitsiaanse terminologie - de representatie van het verleden de presentatiewijze niet determineert, zouden historici de presentatiewijze als zelfstandig probleem moeten leren onderkennen. Vanuit deze gedachtengang poneert hij terecht dat er in de interpretatieve optiek een intieme relatie tussen geschiedbeoefening en geschiedfilosofie bestaat (anderen spreken op basis van dezelfde argumentatie over 'de noodzaak van theorie').⁵

Wanneer men de 'kampen' in de filosofie- en geschiedbeoefening op deze wijze indeelt, kost het niet veel moeite om met Ankersmit voor de interpretatieve en tegen de wetenschappelijke opvattingen te kiezen. Men hoeft geen specialist in de wetenschapsfilosofie te zijn om in te zien dat de belangrijkste veronderstellingen van de wetenschappelijke filosofie al zo'n zestig jaar geleden, dat wil zeggen sinds Poppers *Logik der Forschung*, onhoudbaar zijn gebleken.⁶ Kuhn maakte met zijn *Structure of scientific revolutions* dit karwei zo'n 25 jaar geleden af, waarbij ook Popper er overigens niet onbeschadigd van af kwam.⁷ Sinds die tijd is in filosofenland het inzicht gemeengoed geworden dat er geen definitieve feitenkennis bestaat omdat alle waarnemingskennis 'theoriegeladen' is en theorieën in de loop van de geschiedenis veranderen.⁸ Hetzelfde geldt mutatis mutandis - voor verklaringen. Wetenschappelijke kennis beschouwt men sindsdien als voorlopige kennis, die feilbaar is en dus altijd voor verbetering vatbaar blijft. Vanaf Lakatos' artikel 'History of science and its rational reconstructions' hebben 'wetenschappelijke' filosofen dit inzicht ook op hun *eigen* kennis betrokken.⁹ De 'wetenschappelijke' filosofie, zoals Ankersmit die voorstelt, is dus niet eens een zinkend schip, maar een al gezonken schip, dat al enige tijd op de zeebodem van de filosofie ligt te roesten.

Hetzelfde kan helaas niet gezegd worden van Ankersmits 'wetenschappelijke' geschiedbeoefening, hoewel deze zonder meer op dezelfde plaats thuishoort. Deze leidt een taai bestaan door haar wortels in en 'voeding' door de quasi-theorieloze praktijk van het archiefonderzoek. Daarom kunnen we hier het beste over een 'praktische ideologie' spreken, die tot nu toe bijzonder resistent is gebleken voor filosofische argumenten. De argumenten, die boven tegen de 'wetenschappelijke' filosofie zijn ingebracht, zijn namelijk zonder meer fataal voor de 'wetenschappelijke' geschiedbeoefening, ook al onderkennen 'wetenschappelijke' historici dat zelf niet. Om die reden is Ankersmits keuze voor de 'interpretatieve' en tegen de 'wetenschappelijke' geschiedbeoefening geen reële keuze, en dat is het eerste probleem, dat ik met zijn tweedelingen heb. Omdat de 'wetenschappelijke' geschiedbeoefening in feite alleen naar een niet meer te verdedigen vorm van 'fact finding' verwijst, wordt de 'interpretatieve' geschiedbeoefening automatisch een wel zeer brede paraplu: alle verschillen, die historici doorgaans tussen genres maken, zoals die tussen een traditioneel verhalende en een sociaalwetenschappelijke benaderingswijze, worden geabsorbeerd door het sponsbegrip 'interpretatie'.

Mijn tweede probleem ten aanzien van Ankersmits tweedelingen houdt nauw verband met het eerste. Ik meen namelijk op te kunnen merken dat de begrippen 'wetenschappelijk' en 'interpretatief' die hij als indelingscriteria hanteert, in de loop van de laatste zes jaar verschillende betekenissen hebben gekregen. Daardoor is onduidelijk geworden welke concrete soorten geschiedbeoefening hij hiermee identificeert. Zo waren in *Narrative*

Logic en Denken over geschiedenis de termen 'wetenschappelijk' en 'sociaalwetenschappelijk' nog synoniemen, en hetzelfde geldt voor de begrippen 'interpretatief' en 'narratief'. In die boeken werd met andere woorden een tegenstelling tussen een 'interpretatieve' en een 'sociaalwetenschappelijke' geschiedbeoefening geconstrueerd. Deze tegenstelling is nu, zoals boven vermeld, verdwenen *in* de term 'interpretatie'; het is nu zelfs zo dat hij sociaalwetenschappelijke studies als die van Elias en Barrington Moore als bij uitstek 'interpretatief' karakteriseert. Ik signaleer hier dus nogmaals de uitzonderlijke rekbaarheid van het begrip 'interpretatie'.

Mijn derde en wellicht meest serieuze probleem met Ankersmits tweedeling is dat hij de schepen van de 'wetenschappelijke' filosofie- en geschiedbeoefening weliswaar tot zinken heeft gebracht, maar dat hun lading zich ook bij hun 'interpretatieve' tegenhangers aan boord bevindt. Ik bedoel hiermee dat de vraag naar de adequaatheid en fundering van kennis, die Ankersmit uitsluitend binnen de 'wetenschappelijke' tradities lokaliseert, ook ten aanzien van 'interpretaties' moet worden gesteld. Zolang historische kennis als intersubjectief geldig wordt opgevat, is dat het geval. De juiste constatering dat de taal geen spiegel van de werkelijkheid vormt, betekent immers niet dat zij dan op willekeurige wijze met elkaar in verbinding kunnen worden gebracht. De constatering dat historische kennis 'interpretatief' is, kan mijns inziens niet meer zijn dan een *beginpunt*, want de interessante vraag is natuurlijk waarom historici *bepaalde* interpretaties accepteren terwijl ze *bepaalde* andere interpretaties als 'ongefundeerd' of 'inadequaat' verwerpen.

Dat historici dit laatste probleem ook onderkennen, laat zich illustreren aan de relatie, die sommigen van hen leggen tussen de noties 'verklaring' en 'beeld'. Zoals bekend heeft Ankersmit de these verdedigd dat een interpretatie in essentie een beeld geeft en dat zo'n beeld *automatisch* een verklaring oplevert. Ik heb deze these op meerdere plaatsen bestreden en zal dat hier niet herhalen.¹⁰ Waar het mij hier om gaat, is dat historici net zo min als ik bereid zijn Ankersmits identificatie van 'beeld' en 'verklaring' over te nemen en dat zij zelf de vraag naar de fundering van 'beelden' (ofwel 'interpretaties') stellen. Ik zal mij hier tot een drietal recente voorbeelden beperken.

De eerste twee zijn afkomstig uit het overzichtswerk over de Nederlandse historiografie sinds 1945 *Kantelend geschiedbeeld*.¹¹ In zijn overzicht van 'De economische en sociale geschiedschrijving van de Nieuwe Tijd' schrijft P.C. Jansen: 'Wat is de verklaring die oudere historici ons hebben gegeven van de bloei van de Republiek in de 17e eeuw? Het antwoord moet zijn dat zij wel een beeld hebben geschetst, maar dat een verklaring achterwege bleef'. Verderop in zijn betoog wijst de auteur op het belang van internationale vergelijkingen voor een gefundeerde verklaring van de Gouden Eeuw.¹² In hetzelfde boek maakt E. Fischer in zijn overzicht van 'De geschiedschrijving over de 19e-eeuwse industrialisa-

tie' een onderscheid tussen het probleem van het vormen van een 'beeld' alias 'het vraagstuk van de reconstructie' en 'het vraagstuk van de verklaring'.¹³

In een recente discussie tussen J. Perry en J.A.A. van Doorn over de strijd van de Maastrichtse arbeidersklasse rond de eeuwwisseling zien we hetzelfde verschijnsel.¹⁴ Nadat Van Doorn Perrys betoog heeft gereconstrueerd stelt hij de vraag: 'Is dit beeld juist?'¹⁵ Perry confronteert Van Doorn vijftien pagina's verder met exact dezelfde vraag. Beiden proberen aan te tonen dat het beeld van de ander niet adequaat is omdat hij onjuiste feiten noemt en onjuiste verklaringen geeft; geen van beiden veronderstelt dus dat 'beelden' *automatisch* een verklaring opleveren, omdat deze vraag niet losgekoppeld kan worden van de vraag naar hun fundering in het onderzoek. Het is mijns inziens essentieel dat ook na de 'interpretatieve wending' geschiedtheoretici deze relatie tussen het historisch onderzoek en de geschiedschrijving vasthouden en de realistische intuïties van historici nader proberen te analyseren. Geschiedbeoefening blijft immers ook als 'interpretatief debat' altijd een debat over 'hoe het werkelijk geweest is'.

Noten

1. Ch. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Meppel/Amsterdam 1987).
2. Zie b.v. H. Koningsveld, *Het verschijnsel wetenschap. Een inleiding tot de wetenschapsfilosofie* (Meppel/Amsterdam 1976) i.h.b. 29-92.
3. Zie het nog steeds bijzonder aardige boekje van E.H. Carr, *What is history?* (Harmondsworth 1964) 7-31.
4. Fundamenteel is: F.R. Ankersmit, *Narrative logic. A semantic analysis of the historians language* (Groningen 1981).
5. Zie Lorenz, *Constructie*, i.h.b. 93-112 en 276-281.
6. K.R. Popper, *The logic of scientific discovery* (oorspr. Duits in 1934) (Londen 1972) i.h.b. 93-112: 'The empirical basis of objective science has thus nothing 'absolute' about it. Science does not rest upon solid bedrock. The bold structure of its theories rises, as it were, above a swamp. It is like a building erected on piles. The piles are driven down from above into the swamp, but not down to any

natural or 'given' base; and if we stop driving the piles deeper, it is not because we have reached firm ground. We simply stop when we are satisfied that the piles are firm enough to carry the structure, at least for the time being' (p. 111).

7. T.S. Kuhn, *The structure of scientific revolutions* (Chicago 1962).
8. Zie b.v. Koningsveld, *Wetenschap*, 92 e.v.
9. I. Lakatos, 'History of science and its rational reconstructions' in: R. Buck en R. Cohen eds., *Boston studies in the philosophy of science* (Dordrecht 1972) 91-135.
10. Ch. Lorenz, 'Het masker zonder gezicht. F.R. Ankersmits filosofie van de geschiedschrijving' en 'Er bestaat geen masker zonder gezicht. Een antwoord aan F.R. Ankersmit', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 97 (1984) 169-194, en 98 (1985) 56-61.
11. W.W. Mijnhardt ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht/Antwerpen 1983).
12. P.C. Jansen, 'De economische en sociale geschiedschrijving van de Nieuwe Tijd' in: Mijnhardt ed., *Geschiedbeeld*, 143-162, i.h.b. 144.
13. E.J. Fischer, 'De geschiedschrijving over de 19e-eeuwse industrialisatie', in: Mijnhardt ed., *Geschiedbeeld*, 228-256, i.h.b. 231.
14. J.A.A. van Doorn, 'De strijd om de Maastrichtse arbeidersklasse: een alternatieve interpretatie', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13, 1 (1987) 33-59; J. Perry, 'Over selectief lezen; een repliek', *TvSG* 13, 1 (1987) 59-70; J.A.A. van Doorn, 'De vragen blijven: de dupliek', *TvSG* 13, 1 (1987) 70-74.
15. Van Doorn, 'Strijd', 50.